

HAAVOITTUVA KESKUSTELU

Keskustelunanalyttisiä tutkimuksia kielellisesti epäsymmetrisestä vuorovaikutuksesta (toim. Leealaura Leskelä ja Camilla Lindholm, 2012, 299 sivua, Kehitysvammaliitto).

”Osallisuus, tunne yhteisestä keskustelusta, ei ehkä synnykään vuorovaikutuksen sujuvuudesta ja ongelmattomuudesta, vaan kokemuksesta, että kohdattuihin vaikeuksiin ratkaisut löydettiin yhdessä.”

– Leealaura Leskelä

Arvioitavassa teoksessa tutkitaan erilaisia kielellisesti epäsymmetrisen vuorovaikutuksen lajeja keskustelunanalyysin menetelmin. Teos sisältää esipuheen, kielellisesti epäsymmetristä vuorovaikutusta yleisemmin käsittelevän johdantoluvun, kuusi itsenäistä tieteellistä artikkelia sekä ohjeet selkokieliseen vuorovaikutukseen. Artikkelikokoelman kirjoittajat ovat teoksen järjestyksessä Leealaura Leskelä, Camilla Lindholm, Minna Laakso, Salla Pohja, Salla Kurhila ja Mari Lehtinen. Artikkeleissa on käytetty aineistona afaattisten (Laakso) ja muistisairaiden vuorovaikutustilanteita (Lindholm), änkyttävän lapsen ja äidin leikkiä (Pohja), kakkoskielisten keskustelua (Kurhila), kehitysvammaisten keskustelua ohjaajien kanssa (Leskelä) sekä Asperger-nuorten kuntoutuskeskusteluja (Lehtinen). Pääosin artikkelien aineistot koostuvat institutionaalista vuorovaikutustilanteista.

Teoksessa nostetaan esille sekä epäsymmetrian tuomia ongelmia että osallistujien käyttämiä keinoja ongelmien ratkaisemiseen. Teos paitsi tutkii epäsymmetristä vuorovaikutusta, myös pyrkii kehittämään sitä ja liitteessään tarjoaa suoranaisia apukeinoja kielellisesti epäsymmetristen tilanteiden vahvemmille

osapuolille. Kirja edustaa vertailevaa tutkimusnäkökulmaa. Kussakin artikkelissa kielellinen epäsymmetria johtuu eri syystä. Mielestäni etenkin institutionaalisen epäsymmetrisen vuorovaikutuksen ilmiö valottuu kiinnostavalla tavalla useasta näkökulmasta.

Arvioijana minulla on kahtalainen rooli. Yhtäältä olen kirjoitustulkkauksen tutkija, toisaalta kommunikaatiovammaisen teini-poikani kasvattaja, kuntouttaja ja vuorovaikutuskumppani. Molemmat roolit vaikuttavat siihen, miten luen teosta. Peilaan tekstejä sekä tieteelliseen taustaani että tietoon ja kokemuksiin, joita olen saanut oman lapsen ja vertaisten parissa.

Esipuheessa artikkelit ryhmitellään kolmeen: heikentyneet, tavoitellut ja pysyvästi poikkeavat kielelliset taidot. Useita kuntoutumisia seuranneena haluaisin hieman kritisoida ”pysyvästi poikkeavien taitojen” ryhmän nimeä. Oletan, että nimellä halutaan viitata Asperger-nuorten ja kehitysvammaisten ihmisten erityisten piirteiden pysyvyyteen, mutta toisaalta yksilön kuntoutuminen vuorovaikutuksen saralla voi olla hyvin voimakasta piirteistä huolimatta. Kehitys jatkuu koko iän, mikäli mahdollista. Tietyt vuorovaikutukselliset valmiudet ehkä pysyvät poikkeavina, mutta taidot kehittyvät. Tunnen Asperger-aikuisia ja kehitysvammaisia, jotka ovat edenneet poikkeavasta tavanomaiselta tuntuvaan vuorovaikutukseen. Tartun tähän sanaan, koska staattisten mielikuvien luominen ja ylläpito saattaa heikentää erityispiirteisten ihmisten asemaa.

Artikkelien teemat jaetaan myös kahtia. Kolme ensimmäistä (Laakso, Lindholm ja Pohja) tarkastelee yhteistyötä ja osallistumista, kun taas kolme viimeistä (Kurhila, Leskelä

ja Lehtinen) osoittaa tapoja, joilla osallistujat ilmaisevat ymmärrysvaikeuksia tai korjaavat ongelmallisiksi koettuja kohtia.

En ole itse käyttänyt keskusteluanalyysia menetelmänä, mutta olen jossain määrin tutustunut siihen. Teoksessa se hahmottuu toimivana keinona päästä kiinni vaikeasti tavoitettaviin asioihin, kuten yhteistyöhön, osallisuuteen ja vuorovaikutusongelmien korjaamiseen enkä usko, että muilla menetelmillä päästäisiin yhtä tarkasti kiinni näihin ilmiöihin.

Teos sisältää runsaasti otteita litteraateista, jotka valottavat sekä käsillä olevia asioita että menetelmää itseään. Kirjan lukeminen on avannut itselleni keskusteluanalyysin keinoja ja mahdollisuuksia entistä enemmän. Lisäarvoksi koen sen, että olen oppinut lisää esimerkiksi änkyttämisestä ja afasiasta, koska jokaisessa artikkelissa on tiivis tietopaketti tutkitun erityisryhmän ominaispiirteistä vuorovaikutuksen näkökulmasta.

Kaikissa artikkeleissa oli yleisesti kiinnostavia asioita, kuten esimerkiksi vuorovaikutuksen hahmottaminen kollektiivisena prosessina, johon kaikki osallistujat vaikuttavat (Lindholm: *Vuorovaikutuksen haasteita ja mahdollisuuksia – tapaustutkimus muistisairaiden päivätoiminnasta*), intervention ilmeinen hyöty epäsymmetrisen vuorovaikutuksen kehittymisessä (Pohja: *Äiti ja änkyttävä lapsi yhteisen leikin rakentajina*) sekä asiantuntijuuden kasautuminen instituution edustajalle ja sen myötä epäsymmetrisyyden voimistuminen (Kurahila: *Kun ymmärtäminen on vaakalaudalla – kohdentamattomat korjausaloitteet kakkoskielissä keskustelussa*). Olen kuitenkin valinnut Laakson, Leskelän ja Lehtisen artikkeleista joitakin asioita lähempään tarkasteluun, koska ne herättivät oman tietämykseni ja kokemuspäiriini tähden eniten ajatuksia.

Laakson artikkelista *Afasia ja yhteistyön mahdollisuudet ja rajat: vertaileva tutkimus*

afaattisten henkilöiden koti- ja puheterapia-vuorovaikutuksesta nousee kiinnostava kysymys. Kun afaattisten henkilöiden auttaminen arkitilanteiden sanahauissa on tavallista, puheterapiassa sitä pyritään välttämään ja apua saa vasta tilanteen pitkittyessä. Puheterapiassa siis ei pääse harjoittelemaan tavanomaisen kaltaista vuorovaikutusta, vaan puheterapiakeskustelut voivat jumittua sanojen puuttuessa. Arkikeskusteluissa vuorovaikutuskumppanit päättelevät ei-sanallisesta viestinnästä, milloin puhuja haluaa miettiä asiaa rauhassa ja milloin tämä haluaa apua. Laakson mukaan käytänteisiin saattaa vaikuttaa sinänsä tarkoituseriltään hyvä vuorovaikutusideologia, jossa pyritään saamaan toinen ilmaisemaan itseään itsenäisesti ilman että instituution edustaja puhuu puolesta tai tekee tulkintoja. Laakso kysyy, onko syytä puheterapiatilanteissa poiketa merkittävästi arjen yhteistyö-orientoituneista käytänteistä, kun itsenäisen kommunikoinnin ideologia saattaa toimia itseään vastaan: estää afaattisen henkilön ilmaisua ja keskustelua.

Leskelän artikkeli *Ymmärrysvaikeuksien käsittelyä kehitysvammaisten henkilöiden ja heidän ohjaajiansa keskusteluissa* osuu lähelle ominta kokemuspäiriäni kehitysvammaisen autistilapsen kuntouttajana. Leskelä toteaa, että kuntoutuksen näkökulma on hallinnut kehitysvammaisten henkilöiden kommunikointiin liittyvää tutkimusta ja sellainen on itsellenikin tutuinta. Vammaisuusikäsihtyksen laajentuessa siten, että vammaisuutta ei nähdä ainoastaan yksilön ominaisuuksista, vaan myös toimintaympäristön esteellisyydestä johtuvana, tutkimuksen fokus on laajentunut tässäkin aihepiirissä. On alettu nähdä, että oikeilla apuvälineillä ja keinoilla voidaan parantaa kehitysvammaisten henkilöiden viestintämahdollisuuksia ja kohdata tyypillisiä vuorovaikutuksen haasteita, kuten kasautuvia korjausaloitteita ja pitkittyviä ymmärrysvaikeuksia.

Artikkelissa nousee esiin kiinnostava ongelma, kehitysvammaisille yleinen taipumus myöntävyyteen. Selkokielen vuorovaikutuksen ohjeissa kehoitetaan välttämään tulkintoja, kuten ymmärrysehdokkaita, koska myöntävyyden taipuvainen osapuoli saattaa vastata kysymykseen siten kuin ajattelee kysyjän haluavan. Tutkitusti taipumus myöntävyyteen korreloi matalan älykkyyden ja vähäisen koulutuksen kanssa. On esitetty, että monimutkainen kieli on myöntävyyttä lisäävä tekijä ja että myöntävyydellä saatetaan pyrkiä peittämään ymmärrysvaikeuksia. Itselleni jo myöntävyyden käsitteen omaksuminen avasi hienoja näköaloja käytännön vuorovaikutustilanteisiin lapseni kanssa ja ymmärrän hänen kiusalliselta tuntuvia arvailujaan nyt paremmin. Leskelän mukaan myöntävyyttä on tutkittu lähinnä sosiologisista tai psykologisista lähtökohdista, ei niinkään lingvivististä, joten aiheen lisätutkimuksille voisi olla tilausta.

Asperger-henkilötkin voivat hyötyä selkokielisestä vuorovaikutuksesta. Mari Lehtisen ”*Aiheesta toiseen*” – *Ymmärrysongelmatilanteita Asperger-nuorten kuntoutuskeskusteluissa* -artikkeli selvittää ymmärrysongelmatilanteiden eri lajien ohella miksi niitä syntyy ja millä tavoin niitä korjataan. Lehtisen löydösten mukaan kirjaimellinen ymmärtäminen on usein ymmärrysongelmatilanteiden taustalla. Autismin kirjolla kirjaimellisuus on hyvin tunnettu ilmiö, jolla tarkoitetaan abstraktina käytetyn sanan konkreettista tulkitsemista tai implisiittisen vihjeen havaitsemisen vaikeutta. Myös topikaalinen epäjohtonmukaisuus, eli arkikielellä ilmaisten aiheesta toiseen tai asioiden edelle hyppääminen, tuottaa ymmärrysongelmatilanteita. Lehtinen esittää kiinnostavan selityksen tällaisille tapauksille. Taustoitus on riittämätön, eli puhuja ei ota riittävästi huomioon keskustelukumppanin asemaa vastaanottajana. Lehtinen olettaa, että tämä johtuu Aspergerin oireyhtymään liittyvästä toisen asemaan asettumisen vaikeudesta

(mutta huomauttaa, ettei kyse ole empatiakyvyn puutteista). Itse pidän lisäksi todennäköisesti merkittävänä tekijänä, että vuorovaikutustilanteen stressaavuus ei välttämättä jätä autismin kirjon henkilölle kovin paljon energiaa miettiä puheenvuoroja monimutkaisesti tai monipuolisesti. Vuorovaikutukseen liittyy lukemattomia erilaisia havainnoinnin ja viestin tuottamisen tehtäviä, jotka eivät ole välttämättä kauttaaltaan automatisoituneet Asperger-henkilöille. Monia niistä pitää erikseen miettiä ja tuottaa, joten kuormitus saattaa kasvaa hyvinkin suureksi.

Lehtisen aineistosta nousee erilaisia toimivia korjausaloitteita. Esimerkiksi ymmärrysehdokas, jossa ongelmallisen vuoron sisältö kootaan ja ilmaistaan helpommin ymmärrettävällä tavalla, voi sekä ratkaista ymmärrysongelmatilanteen että mallintaa selkeää kielenkäyttöä kuntoutustilanteessa. Suorat korjausaloitteet, joissa Asperger-nuorelle siirryy vastuu korjausprosessista, näyttävät toimivan hyvin, ja samalla vältetään myöntävyyden riski.

Leealaura Leskelän laatimat *Selkokielen vuorovaikutuksen ohjeet* on jaettu alussa mainitsemani jaon mukaisesti kolmeen (pysyvästi poikkeavat, heikentyneet ja todennäköisesti kehittyvät kielelliset taidot) sekä viiteen alaluokkaan. Äkkiseltään saattaisi ajatella, että selkokielen vuorovaikutuksen ohjeet keskittyvät sanoihin ja ilmaisuihin, mutta pelkillä sanoilla voi olla mahdotonta saavuttaa keskustelukumppania, jos muut vuorovaikutukseen vaikuttavat tekijät estävät sen. Myös selkokielen kirjallisen viestinnän ohjeissa kiinnitetään sanaston ja ilmaisujen ohella huomiota taittoon, kuvituksen ja muuhun ei-sanalliseen viestintään¹. Ohjeet lähtevät käytännön seikoista, joita vammauton ja tavanomaisesti kommunikoiva ihminen ei välttämättä tule

¹ Ks. esim. <http://papunet.net/selkokeskus/teoriaa/julkaisut.html>

ajatelleeksi, kuten ympäristön taustamelu ja orientoiminen. Muita ohjeiden aiheita ovat kohtaaminen ja läsnäolo, vuorottelun tukeminen, selkokielisen puheen keinot sekä ymmärryksen tarkistamisen ja korjaamisen keinot. Ohjeissa on otettu huomioon myös AAC-keinot, puhetta tukevat ja korvaavat kommunikaatiomenetelmät. Punaisena lankana ohjeissa kulkee se, että kyseessä todellakin on vuorovaikutustilanne eikä vahvemman osapuolen suoritus epäsymmetrisessä tilanteessa. Vahvemman osapuolen pitää seurata toisen viestintää ja reagoida siihen eikä keskittyä vain omaan suoritukseensa.

Teos kysyy esipuheessaan, miksi tieteelliseen artikkelikokoelmaan on liitetty myös käytännön ohjeistus, vaikka keskustelunanalyysin perinteenä on välttää arvottamista. Soveltavan keskustelunanalyysin piirissäkään ei pyritä suoraan ohjeistamiseen. Esipuhe myös vastaa kysymykseensä. Keskustelunanalyttinen tutkimus voi käydä vuoropuhelua ammattillisten vuorovaikutusideologioiden kanssa tarkastelemalla niitä kriittisesti sekä tarjoamalla uutta tietoa, käytänteitä ja toimintoja vuorovaikutusideologioiden täydentämiseksi. Omaishoitajaroolissani olen pelkästään tyytyväinen ohjeiden sisällyttämiseen tähän teokseen ja soisin niiden leviävän laajalti käyttöön sekä jatkavan kehitystään tutkimuksen ja kokemuksen karttuessa.

Kirjan lukemisen myötä hahmottuu, miten autenttisista vuorovaikutustilanteista kerätyn aineiston tutkiminen tuottaa tietoa, joka voidaan käytännön kokemukseen liitettynä jalostaa seikkaperäisiksi ja käytännöllisiksi selkokielisen keskustelun ohjeiksi. Artikkelit ovat ikään kuin teoria, ohjeistus käytäntö.

Teos on mielestäni tieteellisesti, vammaispoliittisesti ja käytännöllisesti katsoen kiinnostava ja antoisa kokoelma erilaisia nä-

kökulmia haavoittuvaan, epäsymmetriseen vuorovaikutukseen. Olen vaikuttunut siitä, mitä aineistoista saadaan keskustelunanalyttisin keinoin irti ja siitäkin, miten kiinnostavia aineistoja on pystytty hankkimaan. Kirja ei ole suoranaisesti sosiaalipoliittinen, mutta sen asenne ei ole holhoava eikä medikalisoiva, vaan se pikemminkin tuntuu pitävän itsestään selvänä pyrkimystä kielellisesti heikommassa asemassa olevan kommunikatiiviseen ja vuorovaikutukselliseen valtaistumiseen. Se on melko radikaalia verrattuna useisiin muihin lukemiini teoksiin. Käytännöllisestä puolesta etenkin selkokielisen vuorovaikutuksen ohjeet ovat ilmeinen esimerkki, mutta myös tieteellisten artikkelien lukeminen on avannut uusia käytännöllisiäkin näkökulmia esimerkiksi omaan tilanteeseen vaikeasti kommunikaatiovammaisen teinin läheisenä. Suosittelen teosta kenelle tahansa aihepiiriin liittyvästä tieteestä tai käytännön kysymyksistä kiinnostuneelle, kuten kirjan käsittelemiä erityisryhmiä ohjaaville ja kuntouttaville ammattilaisille, läheisille ja yleisesti vuorovaikutuksen tutkijoille. Uskon, että erityisryhmien viestinnän ja vuorovaikutuksen tutkimisella voidaan jatkossakin saada tuoreita näkökulmia myös valtavirran vuorovaikutukseen, mistä on myös tässä Puhe ja kieli -lehden erikoisnumerossa hyvä esimerkki Wiklundin kirjoitustulkkausaiheisessa artikkelissa. Siksi toivon, että kirjan kattamista erikoisaloista kiinnostuneiden lukijoiden lisäksi myös valtavirran vuorovaikutuksesta kiinnostuneet tutkijat tarttuvat tähän teokseen.

Anukaisa Alanen

FM, tohtorikoulutettava

Helsingin yliopisto

anukaisa.alanen@helsinki.fi